Från Fastlag till Påsk

av Sofie Loman

Email: sofie.loman@telia.com
URL: http://www.pask.sida.nu

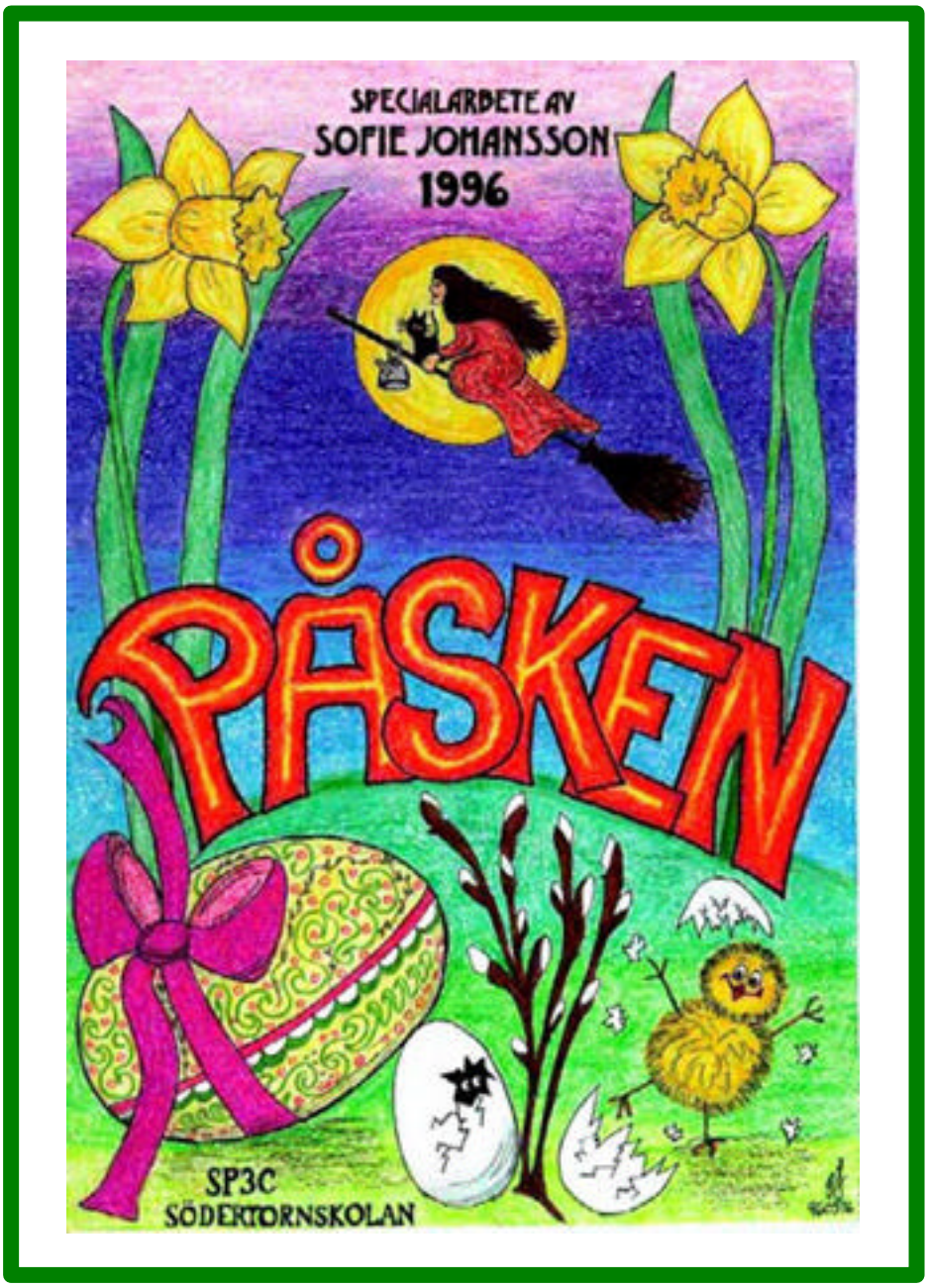

Sofie Loman Copyright © 2003

Förod

Jag har skrivit om den gångna tidens påskfirande i Sverige. Det som folk i vårt avlånga land knappast kan uppleva nu för tiden. Man har numera svårt att föreställa sig den otroliga festglädjen och alla de seder och traditioner som faktiskt fanns runt påskhögtiden förr. Det är väldigt synd att en så trevlig högtid blir mer och mer utarmad på sitt innehåll av någon märklig anledning. Man kan säga att påsken är en i hög grad utrotningshotad högtid om man jäm för med julen. Då har vi fullt med traditioner och dagar som har sin speciella prägel. Det börjar med advent, sedan kommer Lucia, själva julhelgen, julottan, nyårsvakan osv. Visst är julen trevlig. Den lyser upp vintermörkret och man har sett fram emot den hela den trista hösten och man är så glad att få lite omväxling i vardagen.

Varför nöjer vi oss då så lätt med så få riktigt stora folkfester om året? Den stackars påsken har på något vis blivit mindre värd. Är det inte mer än någon sin lämpligt att fira att den efterlängtade våren till slut har kommit?
I andra länder i syd och öst är det påsken som är den största och mest älskade högtiden på året. Den är förknippad med glädje, fest och traditioner som ingen vill vara utan.
I Sverige betyder påsken för många bara en tids ledighet, ett påsklov på 8-9 dagar, som man kan använda för att resa till Fjällen eller varmare breddgrader.
I jämförelse med hur de firar påsken i andra länder är vi totalt utarmade på traditioner. Men så har det inte alltid varit. Förr var som sagt påskfirandet i Sverige väldigt livligt och innehållsrikt. Det finns spår av allt det kvar hos de som fortfarande försöker göra lite påskstämning. Jag tänker t.ex. på påskriset, påsk liljorna, påskkäringarna, maten osv. Det finns de som skickar påskkort till släkt och vänner, men det är en sed som snart är bortglömd. Den som så många andra traditioner. Risken finns att allt faller i glömska om vi inte tar vara på det vi trots allt har kvar. Många vet heller inte vad som ligger i grunden för traditioner och seder de utövar varje år och det kan leda till att man till slut frågar sig vad det är för mening att fortsätta med något som inte betyder någonting. Därför kan man skaffa sig kunskap om påskens rika historia, och kanske damma

av några utav våra gamla seder och göra påsken till en levande högtid på nytt. Inte bara för barnen, utan för alla.

Jag vill med detta arbete berätta för er en liten del av det som cirkulerade i huvudet på folk förr, och vad de hade för sig på våren runt påskhögtiden med början i Fastlagen. Jag hoppas också att det är en bra och trevlig samling fakta för er som är intresserade och vill veta mer om den svenska påsken. Man kan möjligen även få svar på vad som ligger bakom vissa traditioner som man undrar över. Som förslag kan vi ta den "smarriga och fluffiga" semlan. Varför äter vi den och var kommer den ifrån? Eftersom jag även är mycket intresserad av språk så finns här många härledningar till dagarnas namn och ords ur sprung. Var kommer ordet semla ifrån?

Mycket nöje!

Sida: [**1**] [**2**] [3] [**4**] [**5**] [**6**] [**7**] [**8**] **Vidare!**

Copyright © Sofie Loman 2001

Är denna sida ute på villospår
utan sina ramar?? Klicka här!

HUR VÅR PÅSK KOM TILL

Alla har vi väl någon gång blivit påminda om varför vi firar påsk. Ungefär som vid jul när vi glatt ser fram emot all den goda maten och alla julklapparna. Inte ett år så länge jag levat har jag väl undgått att höra någon säga: "Vi får inte glömma bort vad vi i denna glädjens högtid egentligen ska fira och ha i tankarna. Jo, att Jesus föddes, och vore det inte för det så skulle vi över huvud taget inte fira jul!" Något liknande får man oftast höra vid påsk.
Men varför inte ta hela historien från början? På så vis kan vi kanske lättare förstå den svenska påsken och dess traditioner och för att detta ska bli möjligt måste vi börja utanför vårt lands gränser, nämligen nere i Egypten omkring 1200 f.Kr.

Den judiska påskens ursprung

Det var i Egypten som det judiska folket hade levat i slaveri i ungefär 300 år, sedan de utvandrat dit från sitt eget land. Deras ledare Mose och Aron fick nu instruktioner av Gud hur de skulle bli befriade och få återvända till Israel. Vid aftontiden i månaden Nisan, skulle alla israeliter slakta ett lamm. I Bibeln står det skrivet:

"Och man skall ta av blodet och stryka på båda dörrposterna och på övre dörrträet i huset där man äter det. (lammet) Och ni skall äta det med hast. Detta är Herrens påsk. Ty jag skall på denna natten gå fram genom Egyptens land och slå allt förstfött i Egyptens land, både människor och boskap. Och blodet skall vara ett tecken, er till räddning, på de hus i vilka ni är. Ty när jag ser blodet, skall jag gå förbi er. Och ni skall ha denna dag till en minnesdag och fira den som en Herres högtid. Som en evig stiftelse skall ni fira den, släkte efter släkte. Och Israels barn gick bort och gjorde så. Och vid midnattstiden slog Herren allt förstfött i Egyptens land. Och ett stort klagorop höjdes i Egypten. FARAO kallade Mose och Aron till sig om natten och sade: "Stå upp och dra ut från mitt folk." Så förde då Herren på denna samma dag Israels barn ut ur Egyptens land."
(2 Mos, 12 Kap.)

Detta var en stor händelse i judarnas historia och minnet av befrielsen och återkomsten till sitt hem land firas allt sedan dess precis som Gud sade. Det är judarnas påsk. I alla judars hem finns en skrift "Hagadá". I den står det noga beskrivet hur påskfesten ska gå till.

Den kristna påskens ursprung

Den kristna påsken är på sätt och vis en fortsättning på judarnas urgamla påskhögtid med annorlunda innehåll. Men det finns många länkar som förbinder dem båda och mycket av den kristna påskens innehåll kan inte helt förstås om man inte känner till hur det gick till den där gången i Egypten.
Det är därför man säger att påskfirandet hos de kristna har sitt ursprung i den judiska påsken. Jesus dog och uppstod just i samband med judarnas högtid. Han åt påsklammet tillsammans med lärjungarna efter judisk sed och förvandlade den samtidigt till Herrens heliga nattvard och ett sammanträffande som fått stor betydelse var att påsklammet skulle slaktas "vid nionde timmen" som det heter i Bibeln. Enligt vår tid är det klockan 15:00. Det var just vid den nionde timmen som Jesus drog sin sista suck på korset.
Den stora skillnaden är att judarnas högtid firas till minne av israeliternas uttåg ur Egypten, *"Exodus"*, medan de kristnas firas till minne av Jesu lidande, död och uppståndelse, där uppståndelsen är det viktigaste. Detta blev de kristnas första fest.
Till att börja med firade den kristna församlingen inte påsken som vi gör nu en gång om året, utan varje Söndag var en sorts påskdag då man ville påminna om Jesu seger över döden på *"den första veckodagen"*. Man kallade den *"Herrens dag"*. Det var alltså Jesu uppståndelse som skapade den första söndagen.
I svenskan kommer namnet Söndag från de språk som senare kallade söndagen för solens dag. *Sunday* på engelska och *Sonntag* på tyska.
Långt efteråt, ungefär från och med 300-talet förekom det som vi idag kallar påsk. Man hade då istället en större fest en gång om året.

Påskens placering i tiden

Har ni tänkt på att det alltid är fullmåne under påskveckan? Om det inte är mulet förstås, men hursomhelst så är den ju där, rund och hel på himlen och det är ingen slump.
Sanningen är den att det var en väldig osämja mellan de olika kristenheterna i början, för att den skulle få vara där. Ja, nu var det väl egentligen en annan väsentligare faktor som gav upphov till osämjan och inte direkt månen, men den hade ett litet finger med i spelet den också.
Det stora problemet låg i att de som övergått från judendomen till kristendomen och de som levde i judisk miljö ville att den kristna påsken skulle infalla på den 14:e dagen i månaden Nisan precis som den judiska påsken, vilket den också gjorde från början. Men så tyckte de som aldrig varit något annat än kristna, där ibland Rom och Alexandria, att detta inte stämde med den kristna påsktraditionen. Enligt den var det ju på den första veckodagen som Jesus uppstod, d.v.s. en Söndag. Den 14:e Nisan kunde däremot infalla på vilken veckodag som helst.
Det ville sig inte bättre än att man firade påsken vid flera olika tidpunkter i kristenheten. Vissa år sammanföll firandet, andra gick de isär. Detta var mycket besvärande och höll självklart inte i längden. Följden blev en kyrklig osämja som har kallats *påskstriden* - en uppgörelse en gång för alla, inte bara om påskdagens datum, utan huruvida kristendomen skulle vara sammanbunden med judendomen eller frigöra sig.
År 325 hade man ett stort kyrkomöte i Nicea, där många beslut och regler om kristendomen klargjordes. Där avgjordes också striden om påskhögtidens placering.
Den kristna påsken frigjordes från den judiska och fick sin egen traditionsbundna tidpunkt. Därmed kunde man bevara dess historiska bakgrund och än idag kan vi fira vår påsk på samma dag under samma lysande påskmåne som den gången i Egypten och i Jerusalem.

Vad var det då som de kom överens om på kyrkomötet i Nicea? Hur kommer det sig att månen alltid är full under påskveckan och hur kan man själv lista ut när påskdagen infaller?
Jo, man utgår från *vårdagjämningen* som infaller antingen den

20 eller 21 mars. Det är då natt och dag är lika långa. Sedan är det månen som bestämmer. Närmare bestämt den första fullmånen efter vårdagjämningen, för den närmaste söndagen efter den fullmånen blir tidpunkten för påsksöndagen.
På så vis blir påsken en rörlig helg med olika datum varje år, till skillnad från exempelvis julen.
Tidigast kan påskdagen hamna den 22 mars, vilket den gjorde 1818 och det dröjer länge innan det inträffar igen. År 2285 närmare bestämt. Senast kan påskdagen infalla den 25 april och så var fallet år 1943, och nästa gång den kommer så sent blir år 2038.

Vill du själv ta reda på hur månen ser ut vid en speciell tidpunkt inom de närmsta 15 åren, så är detta ett bra ställe !!
http://www.googol.com/moon/

Ordet påsk

Ordet påsk kommer från hebreiskan som är judarnas språk. Det går tillbaka till berättelsen om den natten i Egypten då dödsängeln *gick förbi* de hus som hade blod över sina dörrar.
Gå förbi är *pasach* på hebreiska. Av det bildades substantivet *pesach* och därav kom den latinska formen *pascha*, som uttalas *paska*, och på svenska påsk.
Både i Grekland och Ryssland används ett liknande ord. I engelskan finns flera ord som härstammar från pasach, exempelvis paschal och passover. På grekiska kan man även säga anástasis, vilket betyder uppståndelse.
Det vanligaste ordet för påsk i andra länder är ett som man tror härstammar från förkristen tid. Det finns bl.a i engelskan, *easter* och i tyskan, *Ostern*. Det sägs ha funnits en vårgudinna vid namn Ostra, som orden syftar tillbaka på.

Kristendomen kommer till Norden

Carl Larsson 1905

Fram tills nu har jag bara berättat om den kristna påskens begynnelse och vi har bara vistats nere i Sydeuropa. Norden och Sverige har ännu inte kommit in i bilden. Vid den tiden hade kristendomen inte nått hit upp till Norden. Vi var fortfarande s.k. hedningar och trodde på asagudarna i Valhall. Kristendomen var över 1000 år gammal när den slutligen bröt igenom här uppe.
De fester som firades var i samband med naturåret och växlingarna mellan årstiderna. Även efter jordbrukets olika skeden, så väl som när man skulle så som när det var dags för skörden osv.
På 800-talet kom "Nordens apostel" Ansgar, som var en katolsk munk, hit flera gånger för att försöka omvända oss, men det skulle ta flera hundra år innan kristendomen accepterades. Det var också väldigt svårt att vänja folket av med alla de seder och traditioner som tillhörde den hedniska tiden. Vi kan ju själva tänka oss in i samma situation.
Den katolska kyrkan ville ju inte gärna skrämma bort de omvända genom att beröva dem allt, därför lät man dem hållas och många bruk fick vara kvar. Det underlättade också att många hedniska fester ungefär sammanföll med de kristna högtiderna. Vid vintersolståndet hade man exempelvis firat det sk. vinterblotet. Man vädjade då till den gud som hade makten över solen, att komma tillbaka och skingra mörkret. Även vinterslakten hade avslutats vid samma tid och då var det stor fest som gällde för alla. Denna högtid flyttades ihop med julen.

Lika stor fest var det vid vårdagjämningen då man firade vårblotet som var en stor vårofferfest. Det var med anledning av naturlivets återuppståndelse och det var dags att börja plöja och så. För att jorden skulle ge god gröda så offrade man. Detta med de flesta av dess seder och bruk överflyttades till påsken då de kristna firade frälsarens uppståndelse. Att naturens växtlighet återuppstod samtidigt med tiden för Jesus uppståndelse var förstås ett mycket bra och passande samband.

Alla de kristna högtiderna hade nu placerats på bestämda dagar och för att folk skulle komma ihåg alla de nya religiösa festerna och helgondagarna, använde de s.k. *runstavar* som fungerade ungefär som en almanacka. De var ca 1 m långa.
Man hade samma runstav år efter år och man fick hålla reda på när söndagarna inföll. På 1500-talet kom dock tryckta almanackor varje år.

Sverige var ju länge katolskt och högtiderna firades efter katolska traditioner. Men så under 1500-talet genomförde Gustav Vasa och Olaus Petri reformationen som gjorde Sverige protestantiskt istället, och därmed avskaffades många katolska seder och nya infördes.
På så vis fick lilla Sverige genomgå många förändringar och det kan somsagt inte varit så lätt för våra förfäder att ställa om sina traditions- och festvanor.
Så skedde heller inte riktigt. De olika bruken och den gamla folktron levde kvar och gör det än idag. Det här betyder ju faktiskt att det finns ett försvar för er som är trötta på att höra tjatet: "Vet du varför vi firar påsk, jo bara för att Jesus uppstod" o.s.v. Då kan man istället försöka med att säga att man är gammal viking och firar att vinterns mörker är över och våren är här och allt börjar få liv. Men då får man ju förstås avstå från alla religiösa traditioner. Folk hade nog haft fest hur samhället än förändrats och vilken religion man än haft.
Våra traditioner är en salig blandning som härstammar både från juden-domen, den katolska och den protestantiska kyrkan, samt den nordiska asa-tron.
Vi tänker nog egentligen inte på vad som en gång låg till grunden för alla traditioner. Redan på 1800-talet, som jag kommer att berätta mycket om, hade den från början allvarliga innerbörden i de flesta traditionerna övergått till skämt. Inte många vet att exempelvis vår tradition då barnen klär ut sig till påskkäringar härstammar från en tid då man på fullt allvar trodde på häxor och var livrädda för att de skulle göra

människorna och djuren illa.
Våra förfäder i bondesamhället hade en nedärvd och invand känsla för det övernaturliga. De levde mycket närmare naturen under svårare förhållanden och med bristande skolgång. Forskarna har väldigt svårt att härleda var olika vidskepelser och magiska riter kommer ifrån. Många kom hit från medelhavsområdet med den kristna missionen under den katolska tiden, men man antar också att mycket kommer från den fornnordiska och hedniska tiden. Vad man säkert vet är att folk var mycket skrockfulla och många traditioner som jag kommer att berätta om går ut på just skrock.

Nu har ni fått lite insikt i hur påsken uppstod så nu kan vi fortsätta med den intressanta delen. Vad hade påsken förr, som den inte har nu? Var det på gott eller ont? Ska vi vara lättade att vi inte levde då eller ska vi vara avundsjuka? Det blir upp till var och en att avgöra...

Exempel på hur dagarna runt påsken infaller

2001

	FEBRUARI	
Fastlagen	25:e	Fastlagssöndagen
V 8-9	26:e	Blå måndag
	27:e	Fettisdagen
Fastan	28:e	Askonsdagen
	MARS	
V 10		Fastetid
V 11		Fastetid
V 12	20:e	Vårdagjämningen
	25:e	Marie bbådelsedag
		Vårfrudagen
		Våffeldagen
V 13		Fastetid
	APRIL	
Påsken		**Stilla veckan**
V 14	8:e	Palmsöndagen (Fullmåne)
V 15	11:e	Dymmelonsdagen
	12:e	Skärtorsdagen
	13:e	Långfredagen
	14:e	Påskaftonen
	15:e	Påskdagen
V 16	16:e	Annandag påsk

Sida: [1] [2] [3] [4] [5] [6] [7] [8] Vidare!

Copyright © Sofie Loman 2001

FASTLAGEN

"Julen vara än till påska, och det var inte sant för där emellan kommer fastan."
När jag var mindre förstod jag inte alls vad som menades med den där fastan, och det var ju inte så underligt för vi har ju ingen fasta nu för tiden. Men under den tiden Sverige var katolskt var det en viktig del av året. Fram till år 1527 fastade man i 40 dagar, men efter reformationen behövde man inte göra det längre.
Efter julen fanns det inga speciella dagar, precis som det sägs i sången. Inte förrän sju veckor före påsk kom det som kallades *fastan*, och dagarna innan fastan kallades *fastlagen*. Ordet är lånat från tyskans "Fastelabend", som betyder ungefär "kvällen före fastan". Orden fasta och fastlag blandas ofta ihop, men egentligen är de varandras raka motsatser. Fastlagen var festens och glädjens tid då man skulle hålla igång och ha riktigt roligt för sedan kom den långa och tråkiga fastan då festligheter inte fick förekomma och man skulle vara allvarlig.
Kyrkan var mycket hård med att man fastade ordentligt, dvs. inte åt mer än som var tillåtet och att avstå från de matvaror som var förbjudna under fastan. Man kunde till och med få böta om man bröt mot reglerna. Därför firades fastlagen med ett överflöd av mat och dryck. Man ville ju vara så mätt som möjligt när fastan började. På 1500-talet fick man införa en lag, när firandet började gå över alla gränser. Den sa att man tidigast fick börja firandet sex dagar innan fastan. Under senare tider hade man bara tre dagar. Dessa tre dagar står med i dagens almanackor.

Dagarna i Fastlagen

Kära dagar har många namn och jag ska bara nämna några. Firandet började med *fastlagssöndagen*, men för det mesta tjuvstartade man redan på lördagen före söndagen.
Sedan kom måndagen som kallades *blåmåndag*, antagligen för att men förr hade blått kläde på altaret den dagen. Den kallades även *frimåndag*, vilket var samma sak som blåmåndag. Hantverkarnas lediga dagar kallades blå måndagar oavsett när de inföll och på fastlagsmåndagen var alla lediga, även barnen i skolan, så därför fick väl dagen den benämningen. I Skåne sade man *bullamåndag*. Den dagen åt man nämligen fastlagsbullar i Skåne. Det fanns en sed att drängarna skulle ge pigorna bullar den dagen och pigorna skulle återgälda det genom att ge ägg till drängarna vid påsk. Andra namn var *latmåndag*, *korvmåndag*, *sultenmåndag* och *svartamåndag*.
Sista dagen i fastlagen hette *fettisdagen*. Namnet talar ju för sig självt. Man ville samla på sig fett. Kanske var man rädd att man skulle bli mager under fastan, så man skulle äta så mycket fet mat som man bara kunde. Gärna fläsk eftersom det var förbjudet under fastan. Det har givit dagen namnet *fläsktisdag* på vissa håll. *Smörtisdag* var ett annat namn som antagligen också syftade på fet mat. *Pannkaketisdag* och *stenkaketisdag* var vanliga namn i Skåne då man åt det. Andra vanliga namn var *vetetisdag* eller *vitatisdag*. Namnet kan syfta på vetemjölet som användes till alla bullar och pannkakor.

"Löpa Fastlagen"

Fastlagssederna levde och frodades långt fram mot 1800-talets slut och 1900-talets början och även om sederna förändrades med tiden, så fanns ändå kärnan kvar, nämligen den otroliga glädjen och festyran. Från Höganäs berättas det exempelvis om fastlagsmåndagen att man där nästan höll den som en nationaldag.
Inte bara vanligt folk roade sig, utan även de kungliga. Från en kunglig bal 1608 berättas det att drottningen och alla hennes

"fruntimmer" dansade fastlagen, vad nu det innebar.
Fastlagen innehöll mycket lekar och galna upptåg. Man skulle även klä ut sig så oigenkännligt som möjligt när man skojade och "levde spratt" med varandra. I städerna hade kostymateljéerna högsäsong vid denna tiden och då roade man sig där med maskerader. Ute på landet klädde barnen ut sig och gick runt i gårdarna och tiggde och levde rackartyg. De var då oftast utklädda till fettisdagsgubbar, lådsasbrudpar, tiggarlappar och annat.
Alla dessa galna upptåg och allt man gjorde under fastlagen hette att man "löpte fastlagen".
I de katolska länderna firar man fortfarande fastlagen, men där kallas den istället för *karneval*. I sydländerna är de gigantiska folkfester, som trots att fastan numera är borta, snarare växer än avtar i styrka. Där lever det gamla bruket att löpa fastlagen verkligen kvar.
Ordet karneval har tolkats som "farväl kött" från latinet, *carne* = kött och *vale* = farväl. Kött var ju förbjudet under fastan. En annan möjlighet, men mindre trovärdig, kan vara en ombildning av det latinska *carrus navilis* som betyder "skeppsvagn". En sådan, med andra ord båt på jul, förekommer ofta i karnevaltågen.

Fastlagsbullar m.m.

Under fastlagen har det alltid varit vanligt att äta bullar på alla håll och kanter. Namnen och utseendet på dem har varierat, men alla har de ett gemensamt, nämligen att de bakats av vetemjöl. Den här seden är en av dem som inte försvunnit, utan bara förändrats. Idag kallar vi dem oftast för *semlor*. Ordet semla kommer just från det latinska ordet för fint vetemjöl, *simila*. Förr åt man inte bullarna med mandelmassa och grädde, utan det är något som tillkommit senare med inspiration från bagerierna.
Ätandet var begränsat endast till fastlagen. Man odlade knappt inte vete i Sverige förr, utan importerade det. Följaktligen blev det dyrt och därför åt man bara vetebröd vid fester och högtider. Nu är själva poängen att äta semlorna vid fastlagen nästan borta, för vi börjar ju äta dem redan efter jul. Men kanske är det klokast att inte äta upp alla på en gång, med

tanke på hur det slutade för kung Adolf Fredrik som år 1771 i februari lär ha ätit ihjäl sig bl a på en överdos av semlor, eller *hetvägg*, som de kallades på den tiden.
Ett annat namn var *fettisdagsbulle*, med anknytning till att man åt bullarna på tisdagen som var den sista dagen före fastan. På vissa håll i Sverige åt man dem som tidigare nämnt på måndagen, därav namnet bullamåndag.
Förr åt man som sagt inte bullarna som idag och de såg heller inte ut som nu. De var formade som ett kors eller som en vigg. På tyska kallades de *Wecken*, och de var oftast varma, *heisse Wecken*, därav namnet hetvägg. Man åt dem med varm mjölk eller äggmjölk. Det var också vanligt att man lade bullarna i en gryta, hällde i mjölk, smör och socker och kokade alltsammans.
På fastlagstisdagen var det vanligt att äta pannkakor och s.k. *stenkakor*. De bakades ursprungligen på heta stenar, därav namnet.

Läs mer om semlor på "Semla Guiden"

Fastlagslekar och seder

* SLÅ KATTEN UR TUNNAN *

Många seder har kommit till Sverige från Danmark under den tiden då Skåne hörde dit och så är fallet med denna fastlagslek som bygger på tävlingar hos de gamla romarna och de riddarspel som man roade sig med i de kungliga hoven under medeltiden. Leken gick till så här:
Man letade upp en öppen plats där man placerade en ställning vari man hängde upp en tunna med en levande katt inuti. Byns unga män, både drängar och bondsöner, som då var mycket ståtligt klädda, skulle sedan, ridande till en lika utsmyckad häst, försöka slå sönder tunnan med hjälp av en klubba eller ett svärd. Man slog i tur och ordning tills den stackars katten ramlade ur. Den som tillslut lyckades kröntes till "kattakung" och fick sedan välja sig en "drottning" bland alla flickor som beundrat tittade på. Efter det bildade man ett långt tåg med spelmän i täten och red runt från gård till gård för att visa upp

"kungaparet". Stämningen blev allt gladare och livligare för varje gård man besökte, eftersom varje husbonde skulle bjuda på en sup. Senare på kvällen var alla bjudna till en hej dundrande fest som hölls till parets ära.
Omkring 1850 försvann bruket att ha en katt i tunnan eftersom man då började inse vilket förfärligt djurplågeri det var. Man lade istället en flaska punsch eller frukt och andra godsaker i tunnan.
Senare övertogs leken av barnen som hade en boll i tunnan och priset var en 50-öring.

En liknande lek var **Ta ringarna** då man istället skulle försöka fånga upphängda ringar eller kransar på en sabel samtidigt som man red. Den kallades även **Sticka Preussaren**.

* GÅSRÄNNING *

En ännu värre sysselsättning med djur var den beryktade gåsränningen. Det lär ha varit ett vitt utbrett folknöje men då inte alltid i den bemärkelse som det berättas i historien om "gåsgalgarna i Ystad". Förklaringen till det kommer framöver.
Man bör säga att historien om gåsgalgarna i Ystad är mycket dunkel och kan ha kommit på villovägar. Om den skulle sättas in i sin rätta miljö och naturliga bakgrund kanske saken skulle ses från ett helt annat håll. Var tid ska mätas med egna mått och av en fjäder kan det bli en höna!
Historien har anknytning till Karl XII:s "ungdomsäventyr" då han 1699 ska ha varit gäst i Ystad där Ystadsborna roade honom med en, enligt vår tids synsätt, mycket barbarisk gåsränning.
Det gick till så att man ställde upp galgar, vilka man hängde upp levande gäss i. Gässen skulle ha halsarna nedåt och vara insmorda med fett så att de skulle bli svårare att hålla fast. Drängarna och bönderna skulle nämligen ridande till häst försöka rycka huvudet av de levande gässen i farten. Till och med bondpigorna deltog och priset var en dukat (ett guldmynt).
Frågan är om Karl XII var ansvarig för det hela eller bara en opartisk åskådare. Kanske var han inte ens där, men händelsen har utan tvekan ägt rum.
Trots upprepade varningar och förbud var det svårt att utrota gåsränningen. I vanliga fall hade man döda gäss och inte levande som den gången i Ystad. Det lär också ha används tuppar.

* VÄDDELOPP *

Väddeloppen eller vädjeloppen var en urgammal lek i form av kapplöpning. En pojke skulle tävla mot ett antal flickor. Flickorna ställde upp sig på en, lite mer än en kilometer lång sträcka och sprang stafett med en nyckel, medan pojken skulle springa hela loppet själv.
Man kunde också springa två och två, men då skulle ett antal okokta ägg vara utlagda längs en bana och så skulle man hämta äggen ett och ett och lägga i en korg vid målet. Den som hade flest hela ägg vann. För att göra saken svårare och roligare utförde man gärna det hela på en halkig plats, ju halkigare desto bättre och kladdigare.
Prästerna var inte så förtjusta i dessa vädde-lopp eftersom de ansåg att det var oskick att flickorna drog upp sina kjolar så mycket för att kunna springa bättre. Detta var före under-byxornas tid så man kan förstå att en och annan präst reagerade.

* STORA ROVOR OCH LÅNGT LIN *

Den viktigaste dagen i fastlagen var tisdagen som var den sista innan fastan. Det var då alla åt och gladde sig som allra mest. Tisdagen var också en magisk dag på många sätt. I bondepraktikan står det:

> *"På tisdagen i fastlagsveckan skall man så frö i alla änglars namn,*
> *så blifver det alltid grönt och kommer till gagn . "*

Om det åskade den dagen bådade det mycket frukt och rikedom. Man sade även att om det var vackert väder på fettisdagen skulle det ge god bärgning. En klar och torr fastlag över huvud taget skulle ge ett gott spannmålsår och mycket mer man sade gick ut på skörden som var det viktigaste för de flesta på den tiden. Något mer tyngd lades speciellt på linskörden och rovorna. Till det jag snart ska berätta hör också att fastlagen inte firades riktigt på samma sätt i södra Sverige som i norra. Det berodde på klimatet och gör det väl än idag. Medan våren redan är på väg i söder kan snön fortfarande ligga kvar i norr.
En sed på fettisdagen som var mycket vanlig och omtyckt i norra Sverige men som inte fanns i söder var den att *"åka stora rovor och långt lin"*. Baktanken var förstås den magiska att försöka påverka växtligheten.
På fettisdagskvällen i skymningen samlades ungdomarna med kälkar och slädar och allt som gick framåt på snö. Sedan letade man upp den längsta och brantaste backen för att åkningen skulle bli så skräckfylld som möjligt. Man band ihop slädarna och kälkarna två och två eller allihop i en lång rad och sedan bar det av utför backen som helst skulle vara rak annars skulle linet bli kort. Under hela nedfärden skrek alla för full hals: *"stora rovor och långt lin!"*, och ju längre man kom med kälkarna ju längre skulle linet bli och den som kom längst skulle få det längsta och bästa linet det året. På samma gång önskade man motsatsen åt alla andra och ropade t ex:

"Långt lin på våra åkrar,
lort och dådra på grannas!"

Man åkte oavbrutet till sent på natten och var det inte månbelyst så åkte man i full blindo rätt ner i becksvarta mörkret. Det hände att man hade stora torrvedsbloss som lyste upp backarna eller också hade man lyktor och liknande. Åkningarna var en stor händelse och längs med backen kunde det stå spelmän. Det skulle väsnas och gapas så mycket som möjligt. Man kunde höra på långt håll att det var åkning för långt lin och stora rovor i görningen. Halvt skrikande och halvt sjungande hördes de olika verserna som kunde låta ungefär så här:

"Åka, åka långt lin
långt som tömmar
segt som senor,
och vitt som snö.

Hurra, hurra!"

Man åkte inte bara utan man kunde springa långt lin också. En gammal gumma berättade att hon varit på besök i en by som hette Gribby och hade vaknat mycket tidigt på morgonen till ett rysligt oväsen. Det var ungdomar som under ett fasligt gapande höll varandra i händerna och med skällor om halsen sprang runt alla uthus och all odlad jord tills de inte orkade längre.

FASTAN

Efter den glada fastlagen kom så till sist fastan. Före 200-talet fastade man bara i tre dagar före påsk men sedan vidgades det till hela 40 dagar, för att man skulle minna sig om Jesus fasta i öknen som varade i just 40 dagar.
Fastan inleddes på onsdagen efter fettisdagen och varade fram till och med påskaftonen. Det var bara tillåtet att äta ett mål mat om dagen och det skulle helst ätas på kvällen. Vissa matvaror var förbjudna under fastan t ex kött, ägg, ost och fläsk. Man skulle heller inte dricka mjölk och vin.
Från fastetiden finns inte så många traditioner. Dels är det väl lättare att komma ihåg och bevara endast det som är roligt, dels var det förbjudet att hålla fester och väsnas. Man skulle tvärtom vara allvarlig och helst gå klädd i svart. Det skulle vara tyst och alla skådespel och domstolsförhandlingar ställdes in.
Att hålla inne med maten var inte det viktigaste. Fastan skulle vara en tid med religiös begrundan. Det var viktigast att gå till kyrkan och lyssna noga på predikan. Speciellt de två sista veckorna i fastan som kallades *passionstiden*, eftersom predikan då handlade om Jesu lidande och död.
Det var inte meningen att fastan helt skulle vara en glädjedödande och svår tid, utan kanske snarare en förberedelse för att uppskatta glädjen med själva påsken desto mer.

Efter reformationen på 1500-talet behövde man inte längre fasta, men ända in i vår tid har det varit så att man undvikit allt för fet mat och Sveriges kungar höll länge fast vid att man inte borde hålla fester eller gifta sig. Man skulle hålla inne med all musik och det dröjde över 100 år efter reformationen tills man började spela orgel i kyrkorna under fastan igen.

Askonsdagen

Namnet på denna dag är ju inte så värst glatt, men mycket fyndigt om man tänker på vad aska står för. Man skulle kunna säga att det är något som en gång haft sprakande liv men nu är helt dött och därför är det ett mycket passande namn eftersom askonsdagen inledde den långa, trista fastan efter den glada fastlagen. I själva verket kommer benämningen från den katolska tiden då man i kyrkorna brände sälgkvistar från föregående års palmsöndag och bestänkte dess aska med vigvatten. Prästen strödde sedan den över kyrkobesökarna som en slags botgöring. Man kunde även rita ett kors i pannan med askan.

För att göra den här första dagen i fastan lite märkvärdigare, sägs det att man åt den s.k. *askgröten*. Det var gröt som var blandad med aska för att tarmarna skulle dra ihop sig och man på så vis kunde lindra hungern under fastan.

Vårfrudagen / Tranafton / Våffeldagen
25 mars

Maria går skär av sol
på skarens glans
och fäster kring
skogens mörka kjol
en hasselfrans
och säger: "Syster, det töar från kvist."

E.A. Karlfeldt ur "Vinterorgel"

Vårfrudagen var benämningen på Marie Bebådelsedag som var en helgdag i Sverige ända fram till 1950-talet. Nu firar vi ju istället det på Alla Helgons Dag på hösten.
Vårfrudagen var förr en mycket speciell dag. Nu för tiden när vi har elektricitet är vi inte lika beroende av det naturliga ljuset som man var förr. Ljuset påverkade hela arbetslivet och man sa att från och med Vårfrudagen kom våren och då ändrades alla arbetsvanor. Det var sed att man inte längre skulle tända lampor på kvällen. Gjorde man det skulle det bli mycket loppor i sängen det året.

Tranan förknippades med Vårfrudagen, eftersom den brukade komma tillbaka från sydligare länder ungefär vid den tiden och tranan blev därför ett bra vårtecken. Ett talesätt var att *"tranan bär ljus i säng"*. Med det menades att från och med Vårfrudagen när tranorna kom skulle man börja gå och lägga sig när det fortfarande var ljust på kvällen. På hösten fanns den motsvarande dagen Michelsmässan då man skulle lägga sig när det blivit mörkt.

Tranan har alltid satt sprätt på folks fantasi eftersom den har ett så annorlunda utseende. Nästan som en människa med sina långa ben. Barnen klädde ofta ut sig till tranor på kvällen innan Vårfrudagen som kallades *tranafton*. De sprang runt i gårdarna och slängde *tranbrev* till varandra.

En sed som kom från herrgårdarna i Småland var att tranan på natten till vårfrudagen kom och gav presenter som de tagit med sig från främmande länder till barnen. Barnen ställde därför fram sina skor eller hängde upp strumpor åt tranan och så ritade de bilder på tranan och satte i fönstren för att den skulle hitta dit.

På tranaftonen eller tidigt på vårfrudagens morgon skulle alla ut och "springa trana". Detta var den s.k. *barfotaspringningen* som sades vara bra för fötterna. I kuren ingick bl a att slippa bli förkyld, ormbiten och få sår på fötterna under året. I grunden skulle man springa över sju ägor och nio gödselhögar men det räckte gott och väl med tre varv runt huset.

Springa barfota kunde man också göra på Gregoriusdagen den 12-13 mars. Seden kommer enligt forskare från medeltiden då man gick barfota runt kyrkan för att få bot och syndernas förlåtelse.

Vårfrudagen var en bra dag att spå väder på och mycket magi förknippas med den dagen. Speciellt angående renhet med tanke på Jungfru Marias oskuld. Man sade att det var bra att tvätta eftersom vattnet innehöll tvål på den dagen. Vidare skulle man börja ploga samma dag, hur frusen marken än var, och om den nu var det så skulle det förbli så i 40 dagar till.

I många av våra almanackor står det *våffeldagen* den 25 mars och seden att äta våfflor lever ju fortfarande kvar. Förklaringen till varför man gör det är helt enkelt en missbildning av ordet vårfrudagen. I dialekt sade man förr "vafferdagen", vilket med tiden blev våffeldagen. Missbildning är väl förresten syn att säga för våfflor är ju inte helt fel!

Stilla veckan / Dymmelveckan

Veckan innan själva påskhelgen, som inleds med Palmsöndagen, har alltid betraktats som en av de mest speciella under kyrkoåret och har därför givits diverse namn genom tiderna. Det är först i senare tid som namnet *påskveckan* börjat användas.

Förr var det den sista veckan i fastan och dessutom den sista i passionstiden och man skulle då besöka kyrkorna extra mycket och tänka på Kristi lidande. Även efter att fastan avskaffats skulle denna veckan vara en tid av stillhet, och passionspredikan tilltog ytterligare. Med tanke på att det skulle vara så tyst och stilla som möjligt fick veckan benämningen *stilla veckan*.

Namnet *Dymmelveckan* hör också ihop med att det skulle vara tyst, vilket ni snart ska förklaringen till. Den benämningen förknippar dock åtminstone jag lite mer med det som var övernaturligt med veckan. "Dymmelveckan" var nämligen, enligt gammal tradition, den då alla onda makter och trollkunnigt folk var i farten. Även det ska jag återkomma till.

Sida: [1] [2] [3] [4] [5] [6] [7] [8] Vidare!

Copyright © Sofie Loman 2001

PÅSKVECKAN, HELGEN OCH PÅSKKÄRINGARNA

Dagarnas namn i påskveckan har i vissa fall lånats från fastlagen och fastan.
Söndagen kallades förr precis som idag *Palmsöndagen*.
Måndagen kallades *blåmåndag* som i fastlagen. Andra namn var *korvmåndag, svarta Måndag, latmåndag* etc. Tisdagen hade också namn från fastlagen bl.a. *Fettisdagen, svarta Tisdag, stinnkaketisdag* eller *vita Tisdag*. I Skåne skulle fruntimren tvätta den dagen för att få vit och fin tvätt. Man sade också att på "svarta Måndag" skulle skorstenarna sotas, så att de blev vita och fina på "vita tisdag". Onsdagen kallades *dymmelonsdag* och ibland även *askonsdag* som i fastan. Torsdagen och fredagen kallades endast *skärtorsdag* och *långfredag*.
I påskveckan var det allmän tävlan om vem som skulle komma upp tidigast om morgnarna, eftersom den som kom upp SIST fick bära Dagen till äras öknamn, t.ex. "Palmoxen, Sulten, Mångås, Kråkan, Fetlunsen, Askfisen, Dymmelkotten, Skärkusen, Trollkäringen, Långlaten, Sketstaken, Påskloska, Andagskrickan, Annandagsknös, Tredjdag tok, Fjärdedagskett-fjäling" och "Amen på alla lortarna". Var man däremot uppe FÖRST på påskdagsmorgonen blev man kallad "Vita duvan". Att detta är en gammal tradition märker man eftersom det finns namn för den som försover sig på tredje- och fjärdedag påsk, vilka slutade firas på 1770-talet.

Palmsöndagen

Denna dag inleder alltså påskveckan och firas till minne av Jesu intåg i Jerusalem, då det i Bibeln står att folkskarorna lade palmkvistar på marken där Jesus kom ridande.
I kyrkorna var det under katolsk tid en procession att bära "palmblad" och viga dem som man gjorde med askan på askonsdagen, men eftersom det inte finns palmer i Sverige använde man sälg- eller videkvistar.
1529 förbjöds vigningen av de s.k.

palmbladen i kyrkorna, men bruket att
plocka och sätta in sälg- och videkvistar lever fortfarande kvar och de används nu för tiden som utsmyckning i kyrkorna på palmsöndagen.
I Småland var det på palmsöndagen för övrigt bra att dricka "björksaft" som man tappade från björkens trädstam. Det skulle ge krafter och god hälsa under året, sade man.

"Dymmeln" och Dymmelonsdagen

Enligt gammalt bruk var dymmelonsdagen den dagen då *påskfriden* gick in och tiden från onsdagen fram till påskdagen hette i folkmun "dymmeln".

I den gamla östgötalagen står det:

"Påskafrider ganger in a odinsdag hinom i dymbil wicku tha upbindes kluckur."

Från och med nu skulle det vara så tyst som möjligt och därför var det förbjudet att ringa i kyrkklockorna och man blåste i horn för att sammankalla folket. När förbudet senare upphävdes ville man fortfarande dämpa ringningen och man satte tyg runt klockorna eller bytte ut metallkläpparna mot träkläppar. En sådan träkläpp kallades *dymbil* och kommer förmodligen från det fornnordiska ordet *dumb* = *stum* och härifrån tror man att ordet dymmel också härstammar.
Nu var det inte nog med att kyrkklockorna var tysta, utan även det vardagliga arbetet skulle vara tyst. Från klockan 10 på dymmelonsdagen fick man därför inte syssla med något som orsakade buller eller starka ljud som t.ex. att hugga ved, väva eller smida järn.
Tiden från dymmelonsdagen fram till påskdagen var den farligaste under hela året. Det var nu som häxorna flög till Blåkulla och all trolldom hade högsäsong. Alla var livrädda och försökte skydda sig på alla sätt och vis och gjorde allt för att inte locka till sig häxor. Vidskepelsen var enorm i gamla dagar.

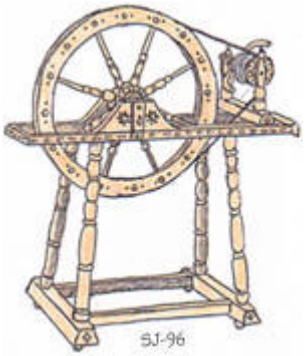

I dymmeln fick ingen *kringgärning* förekomma, d.v.s. att man inte fick utföra något som gick runt. I alla fall inte efter klockan 12 på dymmelonsdagen. Ville man baka skulle degen vara utkavlad innan dess, för kaveln var ett av de föremål som gick runt och likaså spinnrocken. Om man spann skulle taket blåsa av.

En gammal sägen berättar om vad en kvinna råkade ut för på skärtorsdagen, då hon i smyg satte sig och spann vid den undansatta spinnrocken. En blodig hand sträcktes då in genom dörren och en röst sa:

"Se va mi vann, sum skärtorsdagen spann."

Man skulle inte nysta garn eller köra slipsten och inte heller köra vagn, för det var alla saker som gick runt. Ett gammalt rim vittnar om det hela:

" Om dymmeln ska ingen roste rinna
och ingen käring spinna
och inga kvarnar springa."

"Dymmeln" betraktades också som ett väsen - kanske var det en allmän benämning på den onde. Om veden var ohuggen vid dymmeln skulle "dymmeln" sätta sig i den och det skulle bli väldigt svårt att få den att brinna efteråt. Men om man händelsevis högg ved på dymmelonsdagen, skulle dymmeln sätta sig i benen istället. Man undvek dock att hugga ved över huvud taget under dymmeltiden, eftersom det kunde sluta riktigt illa om kreaturen råkade gå på spånorna. De skulle drabbas av en sjukdom som var farlig för deras klövar. Den bästa boten var att skära en jordtorva runt vänstra framfoten på kon och hänga upp den.

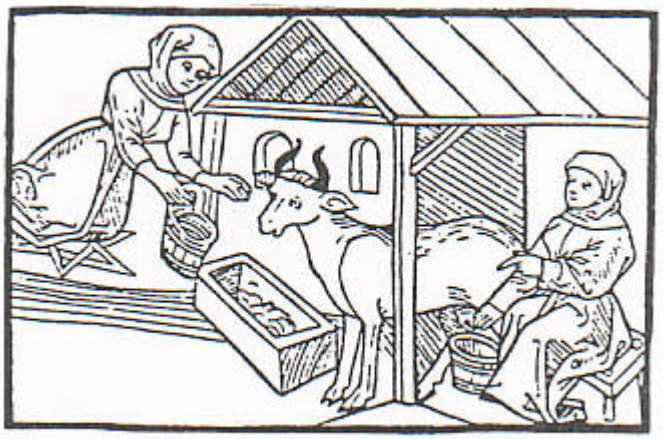
Häxa som trollar till sig mjölk, ett träsnitt ur Hans Vintlers Tugendspiegel, 1486

Det var värst om häxorna och trollgubbarna kom åt kreaturen som var bland det viktigaste på en gård förr. Det sades nämligen att häxorna red på stulna kreatur till Blåkulla och de ville också åt mjölken som de använde för att trolla med. Man skyddade därför sina kreatur noga genom att låsa in dem och rita kors av tjära på dem och över alla dörrar. Ett kors hade mer makt än trollpackorna. Det skulle ritas ett

nytt kors varje år.
Om elden slocknade brukade man gå in till grannen och låna, eftersom det inte fanns tändstickor, men under dymmeln kom det inte på frågan att låna eller låna ut till varandra. Under dymmeln kunde det nämligen trollas med allt, till och med rök, och man skulle inte lita på någon. Vem som helst kunde vara häxa, såväl prästens fru som en fattig torparhustru.
Ett bra medel mot trolldom var *dymmelonsdagsgödsel*. Även gödsel som var "skiten" på skärtorsdagen var bra. Man trodde starkt på den. En fin dam som skulle väva och väven gick dåligt utbrast:

"Det sa jag väl, när vi inte smort den med skärtorsdagsdynga."

Man skulle skydda gödselhögen, genom att sätta en kniv i den. Då skulle inte trollen dansa på den.
Om man var ovän med sin granne och ville "bringa olycka i hans stall", skulle man före solens uppgång på dymmelonsdagen springa naken runt hans gödselstack.
Vidare skulle man tre dagar före och tre dagar efter dymmeln inte dra hem granris från skogen, för då drog man med sig mycket orm till gården.
För övrigt skulle alla sysslor vara gjorda inför påskfriden, annars drabbades man av många olyckor.

Skärtorsdagen

Skärtorsdagen inleder påskens tre heliga dagar. "Triduum sacrum". Eftersom många dagar runt påsken bär namn med färg skulle man lätt kunna tro att skärtorsdagen också hör till dessa, men benämningen har ingenting med färgen skär att göra, inte heller med verbet skära.
Det skära som gett torsdagen sitt namn är nämligen ett gammalsvenskt ord som betyder *rena*. Det finns två anledningar till denna anknytning med att rena. Dels finns en fornkyrklig tradition från 300-talet att botgörarna renades från sina synder på skärtorsdagen, dels var det på skärtorsdagen som Jesus tvättade fötterna på sina lärjungar. Vad som mer förknippas med skärtorsdagen från Bibeln är Jesus sista måltid med lärjungarna. Därav kommer ju endel traditioner som har med påskens seder och matvanor att göra och så förstås nattvarden.
I Skåne skulle man på skärtorsdagen äta "skärtorsdagskål" som var en soppa med kål och nio sorters gröna örter. Det gick även bra med sju eller tre sorter. Alla dessa siffror har ju en magisk

innebörd. Det gröna kunde vara kummin, nässlor, grönkål eller vad som nu börjat växa. Soppan sades vara bra mot sjukdomar. På medeltiden fanns något som kallades de nio välsignade örterna och soppan lär härstamma därifrån.
I Tyskland kallar man förresten skärtorsdagen för "Gründonnerstag", gröntorsdag.
Skärtorsdagen var precis som dymmelonsdagen en farlig dag och det var bäst att inte vistas utomhus, speciellt inte efter mörkrets inbrott.
Skärtorsdagsnatten var en av årets orakelnätter och det var bra att passa på att ingå förbund med djävulen. Om man ville det skulle man gå till en vägkorsning och dit skulle den onde komma. Man skrev på ett kontrakt där man fick rikedom i utbyte mot att djävulen fick själen när man dog. Man skulle underteckna med sitt eget blod. Detta har verkligen förekommit eftersom man hittat sådana kontrakt och folk har dömts till döden för att de sysslat med detta.
På skärtorsdagen skulle man även passa på att gräva upp skatter som vaktades av trollen, men det var viktigt att man var alldeles tyst och inte började skratta för trollen försökte lura en till det, genom att förvränga synen och man kunde få se de mest egendomliga saker. De som var födda på en söndag hade extra tur med skattsökningen.

Häxorna far till Blåkulla

Inte många i vår tid kan ana vilken förskräcklig historia som ligger bakom, när de låter sig själva och sina barn klä ut sig till påskkäringar och med kvast och kaffepanna springa runt i husen och önska glad påsk och förhoppningsvis få lite godsaker och frukt. Till skillnad från andra gamla seder som man snarare vill lyfta fram på nytt, är det väl en evig tur att de gamla häxprocesserna trots allt sedan länge fallit i glömska och att vi numera kan skämta om det. Det finns ju förstås undantag.

Våra påskkäringsseder härstammar från en tid då man på fullt allvar trodde att häxorna med sina trollkonster kunde skada människor och djur. Förklaringen är den att vidskepligheten hade sedan födseln blivit invaggad hos alla och satt väl inrotad i folks medvetande. Varenda en trodde på näcken, älvorna, tomtar och troll och övernaturliga förbannelser, vare sig de var vetenskapsmän eller fattighjon. Det var på den tiden också en mycket stark djävulstro i kyrkan. Överallt och hur som helst kunde den onda makten dyka upp för att bekämpa Guds verk och allt som var gott. Speciellt vid påsken som var den största högtiden. Då bjöd satan alla sina häxkäringar på hej dundrande fest i Blåkulla, trodde man. Natten till skärtorsdagen gav de sig av och kom inte tillbaka förrän sent på påskaftonen.

Vart ordet Blåkulla härstammar ifrån tvistar de lärde om. Förmodligen är det samma sak som "Blå kulle" dvs utseendet av en plats långt, långt borta i utkanten, som man endast kan ana i ett blått dis.

Andra förklaringar kan vara några av de nedanstående, som jag hämtat från www.enigma.se där man kan läsa om många olika speciella svenska platser och personer

- Blocksberg, tyskt berg känt för övernaturliga krafter och tillhåll för häxor och djävulen
- Blå kula = helvetet
- Blå kulla = blå kvinna = dödsgudinnan Hel
- en obekant jungfru som hette Blåkulla
- Blå kulle = densamme som Necken
- Blåkulla = en kvinnliga vattendemon

Det finns många kullar och liknande som man utpekat för Blåkulla. Sedan gammalt är det i Sverige ön Blå Jungfrun i Kalmarsund som är den mest omtalade platsen. Just i min egen hemtrakt faktiskt!

Här kan Du läsa mer om Blå Jungfrun och Blåkulla:
- Blåkulla, Jungfrun eller Blå Jungfrun? (ENIGMA - Magnus Bjurhammars sidor)
- Blå Jungfrun (Naturvårdsverket)

Under åren mellan 1668 och 1676 härjade en fruktansvärd häxfeber i Sverige som tilltog som en epidemi, främst i Dalarna, Hälsingland, Bohuslän och Stockholm. Misstänkte man minsta lilla skulle man genast rapportera det, och skvallret om vem som var häxa frodades och folk vittnade vilt om att de sett de mest konstiga saker. En del kom med trovärdigt bevismaterial.
Hur käringarna förberedde sig och vilka redskap de använde inför Blåkullafärden, fanns mycket vittnesmål om, men vad som sedan hände när de väl var där hos satan var mindre känt. Folk fantiserade mycket om det och det finns vissa vittnesmål från folk som berättat att de följt med i smyg till Blåkulla och sett hur käringarna festade med djävulen, åt grodor och ödlor och träffade andra kunniga trollpackor som lärde ut sina trollkonster.

En 14-årig flicka berättade hur hon blev bortrövad på natten av en påskkäring som tog henne med till Blåkulla och fick där vara med om både det ena och det andra. Samtidigt hade hon ändå legat i sin säng men under fruktansvärda skakningar och svettningar, kunde flickans föräldrar försäkra.
Flickan kunde sedan peka ut sin häxa som var den omtalade Brita Zipel, men hon förnekade allt. Flera trädde fram och påstod att deras barn rövats bort på liknande sätt och det var

tillräckligt för att Brita Zipel skulle dömas till döden.
Upp mot 300 häxor dömdes på liknande sätt till döden och avrättades genom halshuggning och brändes därefter på bål. Flera stycken brändes också levande, och ibland med en krutpåse bunden runt midjan.
Sverige var inte att jämföra med häxhysteriet i övriga Europa. Katolska kyrkan hade under medeltiden en kampanj mot trolldomsväsendet, och på uppdrag från påven tillät man grymma förhörsmetoder, tortyr och alla sorters knep för att avslöja häxorna. En känd metod var att man slängde den misstänkta i sjön och om hon sjönk så var hon oskyldig. Det var förstås inte bara kvinnor, utan även män. Tusentals dömdes och brändes.
Med tiden klarades det hela upp med hjälp av klartänkande män (eller om det nu var deras fruar) som till slut ställde sig frågan vem det egentligen var som fick hallucinationer och for till Blåkulla och att man bara såg sådant som man ville se och lyssnade till det man ville höra. Man dömde nu även ett flertal människor till döden, som visade sig ha hittat på allt själva och helt utan vidare anklagat folk för att vara häxor. 1704 brändes en häxa för sista gången på bål i Sverige och man avskaffade dödsstraffet för trolldom.
Att häxorna flög till satan skrevs det om redan i *Eddan* där det i *"Den höges sång"* står:

"Trollpackor såg jag genom rymden rida"

I gamla svenska kyrkor finns också mycket gamla valvmålningar med häxmotiv och föreställningar om häxsabbaten hos satan.

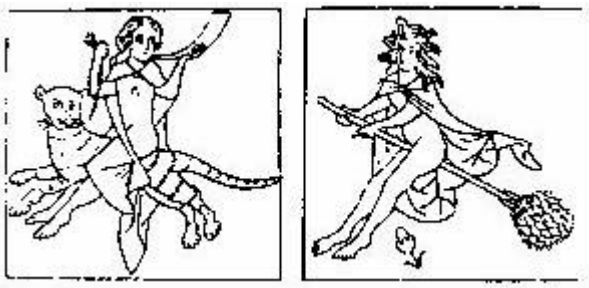

De här är valvmålningar i Slesvigs domkyrka från omkring år 1300. De hör till våra äldsta häxbilder.

Häxorna kunde använda sig av diverse föremål för att fara till Blåkulla, som t.ex. kvastar, käppar, dynggrepar, kalvskinn, kreatur, vagnar, grisar, getter och människor. Dessa föremål skulle helst vara lånade eller stulna. För att de sedan skulle bli flygdugliga var häxan tvungen att göra en sorts salva och smörja

in föremålet med. Anledningen till att man trodde att häxan smorde in och red på t.ex. djur var att folk hittade sina djur alldeles svettiga och söliga på morgonen och alldeles uppflådda på ryggen. Sådan här salva fanns i verkligheten och forskare har spekulerat i vad den innehöll. Det ska ha varit fett från dödfödda barn eller hängda människor, samt bolmört som sades ha stark hallucinationseffekt. Gamla illustrationer visar hur häxan flyger ut genom skorstenen. En betraktare ser dock att kvinnan i själva verket är kvar, men faller i dvala. Det viktigaste för resan var smörjehornet som häxan hängde på kvasten eller vad det nu var hon flög på. I senare tid avbildar vi ju påskkäringar med kaffepanna istället.
För att kunna flyga krävdes många olika föremål och trolldomsformler. I Nordiska museet förvaras sex föremål som tillhörde en värmländsk torparhustru. De s.k. *Kapten Elins trolltyg"*. Där finns ett horn av nötkreatur med ett hål borrat genom spetsen, "Kapten Elins smörjehorn", en björnklo, en bit av ett kranium, ett benstycke med inskurna hålor, en höns- eller tuppfot där ena klon saknas och slutligen en käpp med tre påträdda skinnbitar.
"Kapten Elin" var förman för påskkäringarna sade man, och hon och tio misstänkta dömdes 1720 och sattes på Örebro slott.
En trolldomsformel kunde lyda ungefär så här:

"Upp och ut ända till helvetet."

Synd var det om den som råkade säga fel: *"Upp och ned ända till helvetet"*. Antingen fick de åka upp och ned hela vägen till Blåkulla, eller upp och ned i skorstenen hela natten.
Häxorna samlades först i byns kyrktorn. Där gnagde de på kyrkklockorna, trodde man, eftersom det ska finnas avtryck av tänder i malmen på klockorna i någon kyrka.
Myterna om häxorna är många. De tjuvmjölkade gärna grannens kor genom att använda sig av den s.k. *bjärran*. Den bestod av ett ullnystan och genom det stack häxan trästickor som var brända i bägge ändarna.

Hon droppade tre droppar blod från sitt vänstra lillfinger på bjärran, gick baklänges ut på trappan och slängde den med en ramsa över axeln. Bjärran susade iväg och skaffade mjölk åt häxan.
Folk var som tidigare nämnt livrädda och försökte skydda sig så mycket som möjligt mot alla onda makter, precis som med sina kreatur. De ritade kors över alla dörrar och fönster, lade stål

och knivar på trösklarna och i sina sängar. På alla uthustak lade de psalmboksblad och ibland hela psalmböcker. Man trodde också att påskkäringarna kunde komma in genom skorstenen och därför var man mycket noga med att ha spjället stängt. Om en påskkäring råkade fastna i skorstenen skulle man elda med nio sorters lövträd för att röka ut henne. På morgonen skulle man däremot akta sig för att elda allt för snabbt. Det hette nämligen att i det hus från vars skorsten det först kom rök på morgonen, där bodde en häxa.
De fanns de som vågade sig ut på kvällarna och nätterna för att försöka få en skymt av en påskkäring på kvast. Endel försökte också få påskkäringarna att trilla ner. Man sköt i luften med gevär, därav vårt bruk med påsksmällare.

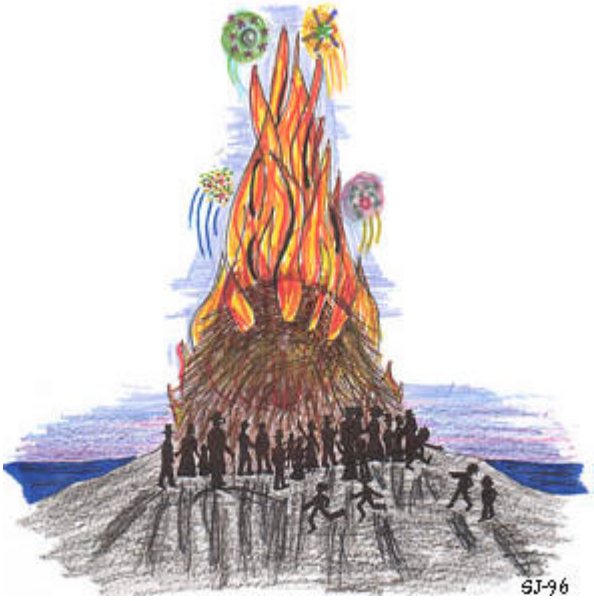

Även påskeldarna som fortfarande förekommer på vissa håll i landet kommer från den tiden. Elden var bland det bästa skyddet mot mörker och onda makter. Förr var det mycket vanligt att man tände påskeldar över hela landet och i senare tider in på vårt sekel var det allmän tävlan bland ungdomar om vem som kunde göra störst *påskafyr*. Man började samla granar redan efter julgransplundringen och gömde dem tills det blev påsk och det uppstod "grankrig" mellan de olika gängen. Man försökte ta varandras ris under vilda slagsmål och ärtskjutning. Men under den riktiga häxtiden var det häxorna man var ute efter.

Kännetecknet för en häxa var bl.a. utslaget hår, men det var inte det lättaste att se vem som var häxa. De såg ut som vanligt folk. Ville man se en häxa i sitt riktiga utseende skulle man på påsknatten gå baklänges tre varv motsols runt kyrkan och samtidigt släpa två fingrar mot kyrkväggen. Varje gång man kom till kyrkporten skulle man gå baklänges upp för trappan och blåsa i nyckelhålet. Efter det kunde man se vilka som var häxor i byn.
På påskdagen gick alla till kyrkan och det var även påskkär ingarna tvungna att göra, men djävulen hade sagt åt dem att de måste sitta bak och fram i bänkarna och läsa alla verser baklänges. Detta såg man förstås inte med blotta ögat, men visst fanns det ett knep för att kunna se det också. Man skulle ta ett ägg som var värpt på långfredagen och lägga det i fickan eller under hatten när man gick till gudstjänsten. Då kunde man känna igen påskkäringarna genom att de satt bak och fram i kyrkbänkarna med mjölkbyttor på huvudet.

Nu idag får man hoppas att folk inte är lika vilseledda när det gäller vad begreppet häxa står för. En del saker som folk trodde förr, och kanske gör än idag, är alldeles på tok. Exempelvis har häxor absolut inget med satan att göra. Satan tillhör de kristnas tro, men finns inte alls med i häxans. Vilken äkta häxa som helst kan argumentera för varje sak som jag skrivit i denna text om vad folk trodde om dem. Ur häxors perspektiv får allt en helt annan förklaring.

Långfredagen

Långfredagen var den dagen då Jesus korsfästes och lades i berget som skulle bli hans gravplats. För Jesus var det en lång och lidelsefull dag, därav namnet på dagen. I England säger man däremot "good Friday", vilket ju inte är så passande. Tyskar och fransmän kallar dagen för "Karlfreitag" = sorgsenhetsfredagen och "Vendredi Saint" = den heliga fredagen, och går lite mer i Sveriges fotspår.
På 1600-talet blev långfredagen en helgdag i Sverige. Den här dagen ville man påminna sig om Kristi lidande och fastade därför mer än vanligt. En del fastade på endast vatten och bröd. Andra drack inte ens, för att de skulle törsta som Jesus på korset. De som inte tog så strängt på det hela åt gärna ärtsoppa på långfredagen och för att än en gång påminna sig om Jesu lidande var det vanligt att man åt nyponsoppa. Dels är den ju "röd som Kristi blod", dels kunde den ju även påminna om törnekronan som Jesus bar på huvudet.
För övrigt var det inte lämpligt att man på långfredagen drack mjölk, för då skulle man få bölder, sa man.
Förutom att fasta fanns det folk som visade sitt medlidande med Jesus genom att gå med ärtor eller stenar i skorna.
Det skulle också vara en sorgens dag. man gick svartklädd och var stillsam och allvarlig hela dagen. Barnen fick inte springa runt och leka. I början på vårt sekel var det vanligt att man flaggade på halv stång ute vid kusterna.
Enda fram till 1969 var det förbud mot offentliga nöjestillställningar i Sverige. Nu för tiden är väl långfredagen mest en dag som alla andra och inte alls så sorglig och allvarsam som förr, men den har faktiskt inte alltid varit det heller. Först under 17-1800-talet växte "l å n g" fredagen fram i den bemärkelsen. På medeltiden var den bara en halv helgdag då man gick klädd, betedde sig och arbetade som vanligt medan man även gick i kyrkan.
I kyrkan var altaret svartklätt och där stod inga ljus tända. Endast fem röda rosor som symboliserade Kristi fem sår. Man

sjöng psalmerna utan orgelmusik, för det var ju påskfrid.
Långfredagen var, precis som många andra dagar under våren, en bra dag att spå väder och liknande. Om det regnade sa man i Småland att det skulle bli en torr sommar - och tvärtom. Om det snöade sa man i Dalarna att det skulle bli mycket broms på sommaren, men ett gott år om det var klart väder.
På långfredagsmorgonen var det bäst att man tog på sig strumporna redan i sängen, eftersom man absolut inte skulle gå barfota på trägolv. Då skulle man slå sönder tårna under sommaren. Man skulle heller inte piska med något i luften för då ökade man Kristi lidande.

"Risning" el. "Påskskräcka"

Så här skriver fornforskaren Petter Dijkman i ett arbete om gamla svenska kyrkceremonier från 1703:

"En gammal seed haar ock warit här i Swerige at föräldrar och huusbönder hafwa om denna morgonen medh Riis slagit sina barn och huusfolck uppå derras sängiar dem at wärkeligen intryckia wårs Herres Jesu Christi pijnas swårhet. Och detta kallas Påskskräckia at de skulle skräckias i sin siäl öfwer synden, som den Högstes son in til så swår korsiens dödh tvingat har."

Det här låter väl en aning groteskt och till en början var väl innebörden allvarlig och man ville än en gång påminna sig om Kristi lidande, men efter hand blev seden allt mer ett skämtsamt upptåg.
Seden är mycket gammal och forskare har kunnat spåra den så långt tillbaka som antiken. I Sverige fanns den fr.o.m. medeltiden och den är känd över hela landet. Den kallades "risning" eller "påskskräcka" och man kan säga att det är en förvrängning av ordet "räcka" som betyder spö, kvist eller ris.
På långfredagsmorgonen gällde det att komma upp före alla andra, redan vid fyra för att vara på den säkra sidan. Man tog ett björkris och smög in till de som fortfarande sov gott i sina

sängar, slet av dem täcket och daskade dem ordentligt med ett ris. Det var fritt fram för alla att risa vem de ville. Drängarna kunde risa självaste husbonden om han så ville och barnen fick risa mor och far. Det måste varit extra roligt, eftersom agan inte var ovanlig i uppfostran på den tiden och nu fick barnen istället slå så mycket de orkade på sina föräldrar.
En form av risningen var att alla ogifta, unga män i byn samlade ihop sig tidigt på långfredagsmorgonen och sprang runt i alla hus där det fanns unga flickor, och piskade dem ordentligt. Det brukade vara ett fasligt liv enligt folk som berättat om det. Det var nämligen vanligt så sent som under vårt eget sekel.
Det berättas att pojkarna oftast hade "tagit sig en sup" innan de kom och de hade stora ris, till och med små björkar. "Offren" skulle sedan bjuda på kaffe och morgonen därpå var det flickornas tur att ge igen, men det var alltid viktigt att riset skulle vara brutet på långfredagen. Risningen sades nämligen då ha magisk inverkan på fruktbarheten och ryggvärk.
Seden var också vanlig under fastlagen. Då var det oftast mor i huset som risade barnen för att de skulle bli snälla, men sedan fick de självklart kaffe och bullar på sängen.
Förutom att slå folk där bak med ris har man ju i alla tider tagit in fastlags- och påskris och satt i vatten. När de kala kvistarna plötsligt börjar spricka ut i grönt symboliserar det att våren är på väg och allt får liv. Först på senare tid har traditionen att pryda riset med färgglada fjädrar och annat tillkommit. Fjädrarna har ju förstås med tupparna, hönorna och äggvärpandet att göra. Man kan tänka sig att de symboliserar blommor på det, kanske till en början till intet sägande riset.

Påskaftonen

Idag är påskaftonen den dagen då vi äter och firar som mest, men under katolsk tid var påskaftonen bara den sista dagen i fastan och man skulle städa och förbereda allt inför påskdagen som var huvudpunkten.
I kyrkorna var det också gudstjänst och predikningar, vilket heller inte är så vanligt idag. Ceremonin i kyrkan på påskaftonen var att åter igen tända alla ljus som varit släckta. Först brann endast ett ljus, men efter hand tände man fler och fler på en stor eld och bar in på en rad och till slut strålade hela kyrkan i full belysning. Detta symboliserade att Jesus nya lära hade trätt i kraft.
På senare tid blev påskaftonen den stora festkvällen, speciellt för de vuxna. Nu var det slut på allvarligheterna och alla kunde släppa loss. Det var på påskaftonen som man smällde påsksmällare och tände påskeldarna för det var ju på påskaftonen som påskkäringarna kom tillbaka från Blåkulla. Barnen skickade påskbrev till varandra. Därav vårt bruk med påskkort som tyvärr börjar försvinna. Förr var det lika självklart att rita påskbrev med häxor, kycklingar, ägg och någon liten vers, och springa runt med i gårdarna, som att ge julklappar vid jul.

Påskdagen

"Då blev det ett kraftigt jordskalv, ty Herrens ängel steg ner från himlen och kom och rullade undan stenen och satte sig på den. Hans utseende var som blixten och hans kläder vita som snö. Men ängeln sade till kvinnorna: "Var inte rädda. Jag vet att ni söker efter Jesus, som blev korsfäst. Han är inte här, han har uppstått, så som han sade. Och nu går han före er till Galileen. Där skall ni få se honom."

(Matteus 28:2-3, 5-7)

Påskens två viktigaste dagar är långfredagen och påskdagen. Men märk väl att det är inte mest för att Jesus korsfästes som vi idag firar påsk, utan för att han uppstod. Det är de kristnas första och största fest.
Långfredagen är sorg och bot, medan påskdagen firas med glädje och jubel. Louise Hagenberg uttrycker sig på följande vis

om påskdagen i sin bok "Påskhögtiden" från 1920:

> *"Då har ljuset segrat över mörkret, då är trollens makt bruten, och det onda har ej längre samma kraft att skada som under dymmelns farliga dagar. Alla människor fröjdas att Herren är uppstånden."*

Nu ringde man i kyrkklockorna igen och orgelmusiken ljöd på gudstjänsten. Idag tänder man det stora påskljuset i kyrkan som brinner fram till Himmelfärdsdagen.

En gammal tradition var att man gick ut tidigt på påskdagsmorgonen för att se solen dansa. Det trodde man att den gjorde av glädje för att Kristus uppstått. Antagligen kommer det av den latinska bibelöversättningen Vulgata där det står i en psaltarpsalm att "solen gör glädjesprång", istället för solen "fröjdar sig".
I Småland har man berättat: *"... den hoppar upp och ner på himlen, och det är ingen lögn utan klarer sanning, för de har jag sett inte en gång utan många, många gånger. Det är inte omedelbart när den gått upp utan när den varit uppe i fem, tio minuter. ... Man kan se det var som helst, både inne och ute, men det sker endast på påskdagsmorgonen."*

Natten till påskdagen skulle man sova med strumporna på för det var bra mot hudsjukdomar. På påskdagen var det även nyttigt att gå över rinnande vatten och samtidigt sjunga en påskpsalm. Hade man ont skulle man tvätta sig i rinnande vatten före fåglarna vaknat, och innan man åt något på påskdagen skulle man ha varit ute och "sett skatan".

Annandag Påsk

Fram till 1772 fanns även tredje dag och fjärde dag påsk som helgdagar, men sedan avskaffades de.
Påskfirandet slutade inte med annandagen, utan fortsatte ända fram till Kristi himmelfärds dagen 40 dagar efter påsk och avslutas egentligen först på pingstdagen som är kyrkans födelsedag. Då gick lärjungarna ut i världen för att sprida kristendomen.
På annandagen var det ungdomarnas tur att ställa till med fest. Alla drängar och pigor i byn samlades och hade något som kallades *påskastua*. I fastlagen var det drängarna som

uppvaktade pigorna och nu var det pigornas tur att bjuda igen. Man åt påskmat och dansade träskopolskan m.m. Det gick glatt till för man hade ju inte fått dansa och festa sedan fastlagen. Barnen hade också egna små fester. Under påskhelgen klädde de ut sig och gick runt och tiggde i gårdarna, och allt de fick ihop använde de till sitt lilla påskkalas. Ofta byggde de små hyddor utomhus där de höll till.

Det man bl.a. klädde ut sig till var påskkäringar och mycket populärt var det att klä ut sig till *lådsasbrudpar* med brud, brudgum, tärnor och allt som hörde till. Man gjorde kransen av tyg- och pappersbitar och tog en gardin till slöja.

Varför Gult ?

Julens färg är röd och påskens är gul, det har vi nog alla märkt. Men av vilken anledning är det gul? Ingen av de liturgiska färgerna är gul, dvs de som hör ihop med kyrkan. De färgerna är istället svart, vitt och violett under påsk- och fastetiden.

Det är nog istället så enkelt att man förknippar den gula färgen med påsken för att mycket av de saker som vi tycker hör till påsken är just gula. Annars skulle det kanske vara tvärt om att "sakerna" har påverkats av färgen. Med andra ord att bara för att det ska vara gult så har vi börjat ta in påskliljor o s v Nej, det verkar mest troligt att det är åt det andra hållet.

Vi plockar som sagt in påskliljor som är gula. För övrigt växer det ju inte så mycket annat än det så tidigt på våren.

Sedan gammalt är gult också solens färg, och solen spelar ju stor roll när våren har börjat komma och snön ska smälta, och påsken är ju en vårhögtid. Och så förstås äggen som är gula inuti och därmed de gula kycklingarna. Inte underligt att gult förknippas med påsk. Den traditionen har ändå tillkommit i senare tid. Förr var det mest de liturgiska färgerna som gällde.

Sida: [1] [2] [3] [4] [5] [6] [7] Vidare!

Copyright © Sofie Loman 2001

PÅSK ÄGG

Ägg är lika självklart vid påsk, som midsommarstång vid midsommar och tomte och julgran vid jul. Då ställer vi oss igen en fråga. Hur kommer det sig att man äter så mycket ägg vid påsk? Och alla prydnadssaker som därmed är baserade på ägg och kycklingar, tuppar och höns. Det måste vara något speciellt med alla dessa ägg.
Sedan urminnes tider har ägget varit symbolen för liv. Ett ägg ser fullkomligt dött ut på utsidan, som en sten, men så plötsligt spricker skalet och en fullt levande varelse kikar fram. Helt naturligt anknyts detta fenomen med påskhögtiden då livet segrar över döden, Kristus uppstår och nytt liv spirar i naturen.
Traditionen med ägg vid påsk finns över hela världen och är en symbol i flera religioner. I de judiska påsktraditionerna, som många gånger ligger till grund för de kristna traditionerna, symboliserar ett hårdkokt ägg det hårda livet som judarna hade i Egypten under slaveriet. Hårdkokta ägg är ett måste på bordet under judarnas påskmåltid tillsammans med saltvatten som äggen skall doppas i. Saltvattnet symboliserar tårar.
Men även i förkristen tid hade man fruktbarhetsriter med ägg. I Gamla testamentet står inget om ägg, men forskare tror att äggskalet symboliserar Gamla testamentet och vitan och gulan symboliserar Nya testamentet. Det finns många föreställningar om hur världen skapats ur ett stort ägg. Ett latinskt ordspråk lyder: *"Omne vivum ex ove"* = Allt levande kommer från ägget. Filosofer som Platon liknar universum som ett ägg med skalet som brister och vår värld befrias till en högre tillvaro.
Man tror att det var i Kina som man började äta frukostägg för några tusen år sedan och hönan kom till Europa redan några hundra år före Kristus under Perserkrigen.
Flera orsaker har bidragit till äggätandet vid påsk. Man kan

exempelvis jämföra med kräftskivorna under kräftsäsongen. Det är nämligen så enkelt att hönorna började värpa bättre på våren och därför fanns det gott om ägg, men samtidigt var den långa fastan då man inte fick äta ett enda ägg, så det blev naturligt att man åt mycket av dem när fastan var över och det var fritt fram.

Dekorerade ägg

Varför man färgar äggen är en svår fråga. Ett ägg ser ju ganska trist ut, så för att pigga upp det och skilja ett vanligt ägg från ett påskägg kanske man ville färga det. Människor har ju även en viss färgglädje och lust att dekorera och pynta allt vid högtider.
Det finns legender som att Maria Magdalena hade med sig ägg till Jesus grav, och när hon kom fram hade de blivit färgade av ett under. En del färger trodde man också förde tur och lycka med sig.
Man färgade äggen med naturprodukter. Exempelvis björklöv, äppelträd, hö eller hasselhängen. Man kokade äggen tillsammans med de olika växterna eller satte fast dem runt ägget och på så vis fick de färg.
Gult fick man av lökskal, mandelskal, mossa eller kaffesump. Av detta kunde det även bli lite *brunt* eller *grått*. Den röda färgen fick man av rödlöksskal, rödbetor och bresiljeträd, och satte man sedan röda ägg i stark såplut blev de *gredelina*. Tog man bresilja och vitriol blev det *svarta* ägg. Man kunde även få *blå* färg om man lade blått papper i det kokande vattnet.
Ville man ha mönstrade ägg kunde man sedan rista i färgen eller innan man kokade dem surra fast små blommor och blad med trådar på äggen och lägga dem i färg. När man sedan tog bort bladen och trådarna var där ett vackert mönster. Man gjorde dem sedan blanka genom att gnida dem med en fläsksvål.
Nu för tiden finns förstås flera möjligheter att dekorera äggen. Vill ni ha tips finns det en bok som heter "Påskboken" som är sammanställd av Malin Wedsberg som innehåller mycket påskpyssel och färgning av ägg m.m.

Ute i Europa är det så populärt att måla ägg, att man anordnar tävlingar för konstnärer och på auktionerna dyker det ibland upp påskägg som betalas med enorma summor. Exempel på sådana är de som är tillverkade av den beryktade, franske guldsmeden *Carl Fabergé*, som i slutet av 1800-talet var verksam i Ryssland, S:t Petersburg.

Numera har vi ju även papp- eller plastägg med påskmotiv, som man kan fylla med godis och ge bort. Detta bruket kommer från Tyskland, liksom många andra idéer om påsksaker och pynt.
En gammal sed var att ge varandra dekorerade ägg vid påsk. Ofta som kärleksgåvor till någon man tyckte mycket om.

Ägglekar

Eftersom det fanns så gott om ägg var det också tillåtet att leka med maten. De vuxna roade sig med *äggpickning*. Denna lek är känd från Simrishamn där man fortfarande tidigt på påskdagsmorgonen samlas i hamnen där det säljs färgade ägg. Så stöter man äggändarna mot varandra och den vars ägg går sönder i båda ändarna förlorar.
Förr fanns det gott om ägglekar. En av dem var *äggrullning* som fanns i många olika varianter och det var barnen som lekte den. Det kunde gå till så att man rullade ägg ner för en tegelpanna eller planka och förhoppningsvis träffade dom de andras ägg som låg på backen. Bäst var det om ett ägg sprack för då vann man det.
Redan på 1600-talet berättas det om en annan lek som enbart gick ut på att kasta äggen så långt man kunde utför en *äggabacke*. Det var nog så roligt att se de trasiga äggen.
Drängarna tävlade om vem som kunde äta flest ägg. Det sades att man blev stark av ägg.

Äggskrock mm.

Kanske har ni varit med om att gamla människor alltid är noga med att krossa äggskalet ordentligt när de äter ägg. Det är gammal vidskepelse som sitter i fast de knappt är medvetna om det själva. Förr trodde man nämligen att om troll och häxor fick tag på ett helt äggskal kunde de använda det i sina trollkonster och förgöra människorna och djuren på gården. Man sa också att så många äggskalsskärvor det blev, så många ägg skulle varje höna värpa nästa påsk.

Ägg sades ha magisk kraft på många sätt och vis. Eftersom de var en symbol för liv och fruktbarhet grävde man ner ägg i åkrarnas alla fyra hörn för att det skulle bli bra gröda.
Ville man bli av med sjukdomar skulle man röra vid ett ägg som var värpt på långfredagen och när det blev påskafton skulle man gräva ner det i en myrstack och hålla sig undan från den tills man trodde att myrorna ätit upp ägget.
Fick man vatten som man kokt ägg i på fingrarna, skulle man få vårtor och när man åt påskägg skulle man inte vara udda vid bordet för då betydde det att man aldrig skulle äta påskägg tillsammans igen. Satt man mellan två som var syskon och åt påskägg kunde man önska sig någonting och det skulle gå i uppfyllelse.
Man kunde även spå med ägg. Ogifta flickor kunde få veta om de skulle bli gifta under året, genom att hälla en äggula i ett glas med vatten. Om det låg kvar länge på botten betydde det otur.
Äggvitan kunde också säga något om framtiden om man droppade ner den i ett glas med vatten. De "bilder" som formades berättade om framtiden. Den som ville se den man skulle gifta sig med kunde tillbringa natten på ladugårdsstaketet. Bakom gödselhögen kunde man även få höra vilket yrke ens make skulle ha. Om det rasslade som en skrivmaskin, fick man en skrivare eller författare. Hörde man klingande slag skulle det bli en skomakare eller smed osv.

När jag var liten brukade jag alltid skratta så dant åt min morfar när han skulle äta ägg. Han högg raskt av toppen på ägget med en kniv och i samma sekund började han kackla som en höna.

Man kunde aldrig veta om det blivit en kyckling innanför skalet. I Sverige är det vanligt att vi hugger toppen av ägget, men i England är det ofint att göra det. Där knackar man försiktigt sönder skalet och plockar bort bitarna. Jane Fredlund skriver i sin bok "Stora boken om livet förr" att det påstås att detta härstammar från tiden efter franska revolutionen, då många franska aristokrater flytt till England undan giljotinen. För att skona de stackars fransmännens nerver undvek engelsmännen att brutalt halshugga äggen.

OCH SÅ TILL SIST...

När jag var mindre hade vi i min familj många traditioner runt påsken som mina föräldrar i sin tur varit med om i sina familjer. Det var tillräckligt för mig att känna att det var påsk.
Vi åt alltid semlor och våfflor runt fastlagen, vilket vi fortfarande gör. Mamma plockar in björkris och sätter i fjädrar, precis som det ska vara. Det ska vårstädas och nya, ljusare gardiner kommer upp i fönstren. Allt känns nytt och fräscht, medan snön smälter ute och det börjar växa krokus, blåsippor och snödroppar. Kanske är det just detta och minnen av gamla barndomstraditioner tillsammans som gör våren och påsken till mina absoluta favoriter.
På dymmelonsdagen skrev vi alltid små lappar i skolan och satte fast på varandra så diskret som möjligt under rasterna. Det var fruktansvärt roligt och spännande och stor besvikelse blev det om dymmelonsdagen råkade infalla på påsklovet, då alla var hemma, men då gick man upp till affären och satte lappar på folk som var och handlade.
På skärtorsdagen klädde jag, min bror och våra kompisar ut oss till påskkäringar. 20 storlekar för stora kjolar, farmors gamla förkläden, läppstiftskinder, fräknar, träskor och en schalett knuten runt huvudet. Med en gammal kaffepanna och en sopkvast gick man sedan runt och ringde på hos alla människor. Jag minns att det var så spännande att höra hur allas ringklockor lät. Så var det en som aldrig ville sluta ringa, och ingen öppnade, med följd att vi trodde att hela huset skulle förstöras, så vi flydde hals över huvud.
Där det var folk hemma sade vi glatt glad påsk och fick godis och frukt, ibland t.o.m. pengar, för de flesta var väldigt

generösa och roade av oss, speciellt äldre människor. Andra hade "påskkäringsskräck" och sjasade bort oss och sa att det var fult att tigga.

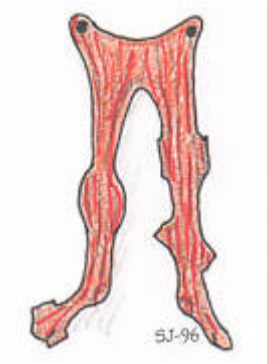

Det bästa var när vi kvällen före påskaftonen fick hänga upp ett par strumpbyxor ovanför sängen. Under natten skulle tranan flyga in genom köksfläkten, sa mamma och pappa, och lägga saker i strumpan. Vi hade också varsitt pappägg som vi lade i strumpan på kvällen, och som på morgonen var fullt med godis.

Det var alltid lika hjärtgripande att vakna och slå upp ögonen den morgonen. Oftast hängde ju inte strumpbyxorna kvar på samma ställe. Mamma och pappa (som fick vara tranor och sitta uppe och tåligt vänta tills vi somnat) hade naturligtvis tagit ner strumpan, lagt godis i påskägget och stoppat ner lite presenter, trevat sig in i mörkret igen och hängt tillbaka strumpbyxorna, utan att komma ihåg var de hängde från början. Men man kan aldrig vara säker, kanske var det tranan i alla fall.

Jag brukade även rita påskteckningar och ge till min mormor och morfar. Påskmat åt vi förstås och det gör vi nu också. Min yngre syster håller fortfarande fast vid en del andra traditioner, men även hon har börjat växa ifrån dem.

Man känner sig av någon anledning för stor för traditioner. Det är konstigt att det inte finns så många traditioner för äldre, förutom att äta. Förr var det ju nästan tvärt om att det var de vuxna som var värst.

Varför försvinner alla traditioner? Varför är det inte som förr? Det har kanske en allt för enkel förklaring, och även om vi väldigt gärna skulle vilja, så skulle det inte gå att införa påsken som den brukade vara. Själva miljön vi lever i idag är så annorlunda, och det kan inte hjälpas att våra högtider blivit fattigare. Förr, då man arbetade hårt från solens uppgång till att den gick ner, betydde vila och ett tags ledighet så mycket mer. Fler människor krävdes för högtidens förberedelser och alla var på något vis mer engagerade tillsammans i hela festlighetens genomförande. Sådant existerar inte alls på samma sätt nu för tiden, och vi har inte så mycket att fira heller. Det gamla jordbrukssamhället med alla årsfester är borta, och vår tro och vårt handlande är annorlunda.

"Den religiösa stämningen är mest ett slags poesi, som omger högtiden med sin hemlighetsfulla doft", skrev en filosofidoktor i religionshistoria på 50-talet.
Samtidigt vill man förstås inte att den gamla tidens nästan överdrivna vidskepelse ska komma tillbaka.
Hur det nu än är så finns det ändå hopp. Allt är möjligt om man bara vill och även om det inte blir på samma sätt som förr, vilket kanske bara är en fördel, skulle man säkert kunna göra påsken till en levande högtid på nytt. Man får heller inte glömma att det finns fler märkesdagar under året som behöver livas upp.
Oavsett vilken tid och miljö vi än lever i, så har vi alla ett undermedvetet behov av fest och högtid som avbrott i vardagslivets enformiga rytm. Vi behöver omväxling.

Glad Påsk
på er !!

Blå Jungfrun, (Blåkulla?!)
i Kalmar sund, utanför Oskarshamn

Sida: [1] [2] [3] [4] [5] [6] [7]

Copyright © Sofie Loman 2001

Källor:

Bibeln:	Gamla Testamentet, 1917 och Nya Testamentet , 1981
Bonnesen S:	Gåsgalgarna i Ystad, ur Karolinska förbundets årsbok, 1931
Bringéus N-A:	Årets festseder, 1976
Ejdestam J:	Våra folkfester, 1971
Eskeröd A:	Årets fester, 1970
Forsberg V:	Majstång och julgran, 1972
Fredlund J:	Stora boken om livet förr, 1981
Grubbström H:	Fakta om julen, påsken och våra andra högtider, 1987
Hagberg L:	Stora rovor och långt lin, ur Fataburen 1913
Hagberg L:	Påskhögtiden, 1920
Kulturhistoriska museet i Lund:	Fastlagen och påsken och däremellan kommer fastan, 1984
Liman I:	Påskens ABC, 1973
Löfström I:	Påsken i tro och tradition, 1983
Odenius O:	Fastlagen, Ur Kulturhistoriskt lexikon från Nordisk medeltid, 1959
Schildt M:	Trevlig helg, 1984
Schön E:	Folktrons år, 1989
Stigsdotter M:	Seder och bruk om våren, 1977
Topelius C:	En årsrunda, 1989
Wedsberg M:	Påskboken, 1991
Widding L:	Svenska äventyr, 1995

Illustration:

All illustration är gjord av mig, Sofie Loman (Johansson)1995-96, om inte annat angivits.
Många av bilderna är dock baserade på andra tecknares bilder.
Bl a:

Jenny Nyström
Eva Eriksson
Claes Folcker
Dürer

Ett fåtal Gif-bilder är dock inte gjorda av mig, utan hämtade på sidor med gratis clipart.